

Tobbend onderzoek en toponderwijs in de bedrijfseconomie

Prof. Dr. P.G.W. Jansen

BEDRIJFSECONOMIE

Onlangs uitten Boot en Cools (1997a) hun zorg over de stand van zaken van bedrijfseconomisch onderzoek in Nederland. Zij zijn somber: het wetenschappelijk prestige van de bedrijfseconomie is gering, iets wat deels 'te wijten is aan de dominantie van de accountancy in de opleiding'. Het gevolg daarvan zou zijn 'een wildgroei van parttime hoogleraren' die wetenschappelijk weinig voorstellen. De door hen voorgestelde oplossingen liggen in het verlengde hiervan: er is bezinning nodig op de positie van accountancy en er moet onderscheid aangebracht worden tussen echte wetenschappers en 'de pseudo-wetenschappers van buiten'.

Een probleem met het artikel van Boot en Cools is dat de formulering van de 'boodschappen' duidelijker is dan de onderbouwing ervan. Helaas bevat het artikel nogal wat ogenschijnlijk strijdige beweringen:

- Er is bezinning nodig op de plaats van accountancy, maar anderzijds wordt de hoge kwaliteit van de accountant erkend.
- Er wordt te weinig gescoord op bestaande hitlijsten, maar die moet je ook weer niet te serieus nemen.
- Nederlandse universitaire bedrijfseconomen 'lijken' geen grote rol te spelen in de praktijk. Maar ook wordt gesteld dat er veel hoogleraren zijn met praktijkkennis en ervaring die van

grote waarde zijn. En zelfs wordt gemeld dat hoogleraren *te* praktisch georiënteerd zijn. Bovendien worden accountants geprezen om hun 'hoge kwaliteit'.

- Nieuwe concepten zijn voornamelijk afkomstig van consultants.
- Veelbelovende afgestudeerden draaien er hun hand niet voor om de praktijk in te gaan om zo gemakkelijker het 'bijzonder hoogleraarschap' te bemachtigen, en daarom moet er een ander personeelsbeleid gevoerd worden om dat soort types vast te houden.
- Telkens weer blijkt dat de beste onderzoekers ook tot de beste docenten behoren.

Deze ogenschijnlijk strijdige uitspraken maken het lastig op het artikel te reageren. Dat ervaren bijvoorbeeld Koedijk, Maijor en Witteloostuijn (1997). In een reactie schrijven zij dat het wel meevalt met de magere onderzoeksprestatie op het gebied van de bedrijfseconomie in Nederland in het algemeen, en met de Maastrichtse bijdrage in het bijzonder. Zij stellen dat er eerder sprake is van een opmars. Boot en Cools (1997b) beamen in een naschrift getiteld 'Maastricht ligt niet in Nederland' dat er inderdaad sprake is van een opgaande lijn. Maar waar de analyse in hun eerste artikel werd onderbouwd met een verwijzing naar de berekeningen van Van Witteloostuijn (1995), wordt die nu vervangen door de vage maatstaf 'de kwaliteit en reputatie van Nederlandse onderzoekers', die nader wordt geoperationaliseerd als 'publicaties in toonaangevende tijdschriften'. Op grond van dat criterium is er volgens Boot en Cools 'geen reden voor enige zelfvoldoening'.

Boot en Cools gaan niet in op het argument van Koedijk et al. dat er in (onderdelen van de)

Prof. Dr. P.G.W. Jansen doceert Bedrijfspsychologie, Human Resources Management en Methoden en Technieken van Bedrijfskundig Onderzoek. Hij is verbonden aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Tevens is hij directeur van het Limperg Instituut, het Interuniversitair Onderzoeksinstituut voor Accountancy.

bedrijfseconomie sprake is van onderzoek in en voor een kleinere lokale markt, hetgeen negatief werkt op de publicatiekansen in een internationaal toonaangevend tijdschrift. Ook genegeerd worden de voordelen van het bijzonder hoogleraarschap die Koedijk et al. schetsen (zoals expertise 'goedkoop' binden en het vlotter verkrijgen van data), het feit dat gebleken is dat een goede onderzoeksopleiding *niet* voorkomt dat personen desondanks hun loopbaan *niet* aan de universiteit voortzetten, en het pleidooi voor een beloning (dat wil zeggen: gerichte stimulering) van bedrijfseconomische vakgroepen. Van enige discussie is aldus nauwelijks sprake. Dat is jammer, want Boot en Cools komt de eer toe een belangrijk thema aangesneden te hebben.

In deze bijdrage aan het debat wordt daarom nader ingegaan op zowel de onderzoeks- als onderwijsprestaties van de bedrijfseconomie, op de relatie tussen beide en op wat er moet gebeuren om het bedrijfseconomisch onderzoek op een hoger plan te tillen. De reden om uitdrukkelijk ook stil te staan bij de onderwijs'output' is dat Boot en Cools zelf de eenheid van onderwijs en onderzoek bepleiten en door hun opmerkingen over bijzonder hoogleraren ook het postdoctoraal onderwijs in de beschouwing betrekken. Vooraf zij al gemeld dat ik de *intentie* van Boot en Cools tot een gerichte stimulans van bedrijfseconomisch onderzoek zonder meer deel. Hetzelfde geldt voor het door hen verwoorde gevoel van urgentie: *het is nu of nooit*.

Onderzoeksoutput

Steevast wordt in artikelen waarin onderzoeksproductiviteit wordt gemeten in het begin gezwaaid met de VSNU-criteria. Steevast wordt dan verderop gemeld dat je die niet zo heel serieus moet nemen: tijdschriften ontbreken of worden veel te licht gewogen, etc. En steevast leidt dat laatste dan weer *niet* tot bijstelling van de conclusies.

Feit is dat publicatieranglijsten worden bepaald door de VSNU-criteria en dat bedrijfseconomische tijdschriften daarin marginaal meetellen. Precies om die reden is op dit moment een commissie van de VSNU bezig de lijst te herzien. Iedereen weet dat, iedereen meldt dat, maar als het erom gaat (onder meer in geval van een externe visitatie, een tussentijdse interne visitatie of een tussentijdse herverdeling van onderzoekstijd)

wordt niet naar die bevinding gehandeld. Dat is ook begrijpelijk, want op zulke momenten zijn de belangentegenstellingen wel erg groot.

Belangrijker is dat Boot en Cools onderzoeksoutput niet definiëren als *productiviteit*, dat wil zeggen als onderzoeksoutput *gedeeld door onderzoeksinput*. Een voorbeeld (met dank ontleend aan Paauwe, 1997). Een nadere analyse van de indertijd gevisiteerde onderzoeksprogramma's van de EUR en de beoordeling ervan conform de opgestelde VSNU-criteria voor weging van tijdschriftartikelen leverde, *rekening houdend met de toegekende onderzoeksfe's*, een volledige omkering van de rankings op ten aanzien van de productiviteit. Zo vielen twee 'topprogramma's' (wiskundig-econometrisch) terug naar de onderste regionen en kwamen twee bedrijfseconomische programma's (Kosten en Winst, en Organisatie) op respectievelijk de plaatsen 1 en 4. Tekenend - en absoluut geen uitzondering in de bedrijfseconomie - is dat de vakgroep die verantwoordelijk is voor het programma 'Organisatie' gemiddeld per persoon slechts één dag onderzoekstijd per week heeft. In veel gevallen zullen bedrijfseconomische vakgroepen zelfs feitelijk gewerkt hebben met een 'negatieve' onderzoeksformatie vanwege de enorme onderwijsbelasting in de voorbije periodes.

Dit betekent niet dat alle problemen met bedrijfseconomisch onderzoek zo maar even weggerekend kunnen worden. Maar het toont wel aan dat de steevast lage output van bedrijfseconomisch onderzoekers mede wordt veroorzaakt door zowel een 'biased' weging van de gerealiseerde output als veronachtzaming van de bijbehorende input.

Ook Van de Poel (1997) maakt zich zorgen over het wetenschappelijk gehalte van de bedrijfseconomie. Opmerkelijk is evenwel dat hij juist accountancy noemt als 'benchmark', omdat er daar sprake is van verbetering: 'Er wordt momenteel op vele plaatsen onderzoek gedaan naar allerlei aspecten van accountantscontrole. Het aantal promoties is toegenomen en het aantal gepromoveerde hoogleraren accountancy eveneens. Vooral het Limperg Instituut en het Maas-tricht Accounting Research Center (MARC) hebben er in de laatste jaren voor gezorgd dat er meer wetenschappelijk onderzoek wordt verricht'. Ook Klaassen (1996) constateert juist bij onderzoek in accounting en accountancy de eerste tekenen van verbetering.

Nadeel van het pleidooi van Boot en Cools voor kleine topinstituten voor onderzoek is dat de moeizame maar onvermijdelijke slag in het veld genegeerd wordt. Topinstituten zijn belangrijk, maar veel belangrijker is het 'onderzoeksrijp' maken van het veld. Wat betekent het bijvoorbeeld dat accountants (net als artsen) een wetenschappelijke opleiding hebben, welke verplichtingen in termen van kennis en kunde (bijvoorbeeld met betrekking tot de wijze van argumenteren tijdens het beroepsmatig handelen) schept dat?

Onderwijsoutput

Boot en Cools houden een pleidooi voor de onlosmakelijke band tussen onderwijs en onderzoek. Ik ben het met hen eens. Maar deze band impliceert niet alleen dat docenten op onderzoeksgebied van wanten weten, maar ook dat onderzoekers een reputatie hebben op onderwijsgebied. En dan doel ik op een meetbare reputatie: een goede wetenschapper schrijft niet alleen artikelen in gerespecteerde tijdschriften maar heeft ook minstens één standaardleerboek op zijn of haar naam staan dat bij voorkeur inmiddels ook vertaald is. Anders gesteld: ik vind dat het hoogleraarschap moet worden voorbehouden aan personen die onderwijs en onderzoek weten te combineren. Eén van de eisen voor het hoogleraarschap zou moeten zijn dat ze *ook* een standaard leerboek hebben geschreven. Maar het valt op dat pleidooien voor de combinatie van onderwijs en onderzoek vrijwel altijd afkomstig zijn van onderzoekers die 'onderwijzers' aanspreken op hun gebrek aan onderzoeksreputatie, en maar zelden van bevlogen docenten die toponderzoekers vragen waar toch hun leerboeken blijven.

Boot en Cools prijzen de 'naar internationale maatstaven hoge kwaliteit van de accountant', maar leggen niet de voor de hand liggende verbinding met het niveau van het onderwijs en de daaraan verbonden docenten, i.c. de door hen zo vermaledijde bijzonder hoogleraren. Jaren geleden schermde de toenmalige Minister van Onderwijs met een universitaire tweefasenopleiding, maar de tweede fase is er vrijwel nergens gekomen. Om toch vakmensen op te leiden zijn accountants en controllers (en aan de VU ook managementconsultants) vervolgens zelf postdoctorale opleidingen gestart. Van de Poel (1997) prijst Traas (VU) 'voor het initiatief dat hij midden jaren

tachtig nam om de kwaliteit van de universitaire gevormde Nederlandse bedrijfseconoom op het traditioneel hoge peil te houden door een tweede fase opleiding registercontroller te starten'. Doel van deze opleidingen - en daarmee opdracht van de aan de opleidingen verbonden (bijzonder) hoogleraren - is: vanuit een wetenschappelijke invalshoek reflecteren op de praktijk. Onderzoek doen is niet hun opdracht, een wetenschappelijke instelling bijbrengen wel.

In het algemeen verdienen bedrijfseconomische vakgroepen alle lof voor het op niveau brengen van hun onderwijs, en het op niveau houden in tijden van een zeer groot aanbod van studenten. Nu die tijden voorbij (lijken te) zijn is er ruimte voor eenzelfde inspanning op het gebied van onderzoek.

Relatie onderwijs & onderzoek

Dit brengt me op de relatie tussen onderwijs en onderzoek. Ik zie daar twee problemen.

Ten eerste mogen op topniveau wetenschappelijk onderzoek doen enerzijds en studenten een wetenschappelijke attitude bijbrengen anderzijds niet gelijk worden gesteld. De reden daarvoor is dat het oplossen van wetenschappelijke vraagstukken iets anders is dan het oplossen van praktijkproblemen met behulp van wetenschappelijke kennis (dat is volgens het *forum* 'gecanoniseerde' kennis) en met een wetenschappelijke attitude. Dit verschil speelt bij talloze academisch geschoolde beroepsgroepen: artsen, psychologen, en ook accountants. Maar als het bedrijven van toponderzoek en het verzorgen van toponderwijs om verschillende competenties vraagt, rijst de vraag of het mogelijk is te excelleren op beide gebieden. Menigmaal ziet men in de praktijk twee typen wetenschappers: de ene blinkt uit in onderzoek en geeft daarnaast onderwijs, de tweede scoort hoog op onderwijscriteria en houdt daarnaast de onderzoeksliteratuur bij. Nadelig voor een geobjectiverde en gepersonaliseerde onderwijsreputatie is dat er (nog) geen officiële ranglijsten en criteria bestaan. Voorbeelden van zulke criteria zijn:

- interne evaluaties door studenten;
- externe onderwijsvisitaties;
- het winnen van scriptieprijsvragen;
- het schrijven van een Nederlandstalig leerboek;

- de publicatie van een vertaald leerboek bij een gerenommeerde buitenlandse uitgever;
- het verzorgen van een postdoctorale opleiding;
- uitnodigingen om elders les te geven.

Het *tweede* probleem is dat discussies op dit vlak in het algemeen gekenmerkt worden door een te simpel model over de relatie tussen theorie/wetenschap/onderzoek en praktijk/toepassing/handelen. Het stramien is meestal:

- de wetenschapper (onderzoeker) bedenkt theorieën en formuleert inzichten; en
- de practicus neemt die over om er zijn handelen op te baseren.

Dit is echter een te simpele opvatting van (toegepaste) wetenschap of van de bedrijfseconomische praktijk. Van Strien (1978, p. 7) merkt hierover op: 'Praktijk wordt vaak afgeschilderd als toepassing of gebruik van wetenschap. Dit is op zijn minst een onvolledige weergave van wat er in de praktijk gebeurt. Behalve onjuist is deze opvatting ook gevaarlijk, omdat ze door practici als vrijbrief kan worden gebruikt om te volstaan met een (globaal) volgen van wat de wetenschap aan nieuws aan de markt brengt en zich ontslagen te achten van eigen wetenschappelijke inspanning. Het praktiserend denken en handelen kan wel degelijk als een vorm van wetenschapsbeoefening worden beschouwd, maar dan verlopend volgens eigen spelregels.'

Het belangrijkste kenmerk van een wetenschappelijke probleemaanpak is dat gereflecteerd wordt op de wijze waarop het vraagstuk wordt behandeld. Kenmerk van deze reflectie is dat men zich houdt aan (en laat bevragen op) methodologische spelregels als eenduidigheid in begrippen en domein, verifieerbaarheid van de gevolgde procedures en stappen, openbaarheid, controleerbaarheid, maximale informativiteit, logische coherentie en afwezigheid van normativiteit, en dat men aansluit bij de wetenschappelijke stand van zaken tot op dat moment (zoals weergegeven door de actuele *canon* van bedrijfskundige wetenschappelijke literatuur). Als gevolg daarvan is de reflectie *expliciet*, iedereen kan de wetenschapper bevragen op het hoe en waarom van zijn/haar aanpak.

De veelheid aan populaire publicaties van niet-wetenschappelijke, maar vaak wel uitermate ambachtelijke bedrijfseconomen heeft als gemeenschappelijk kenmerk dat men zich niet houdt aan de methodologische spelregels. Zo ontbreken vrijwel

altijd een verantwoording van de gekozen onderzoeksmethode, van de keuze van de steekproef - dat wil zeggen van het specifieke onderzoeksveld - en van de toegepaste analysetechnieken. Bovendien wordt in zulke praktijkbijdragen zelden of nooit verwezen naar wetenschappelijke literatuur. De door Boot en Cools om hun innovativiteit geprezen consultants lijden in hoge mate aan dit euvel - zodanig dat er inmiddels heel wat publicaties over deze misstand verschenen zijn (Huczynski, 1993; Jansen, 1992, 1993; Legge, 1995).

Periodiek worden er nieuwe concepten over het veld uitgestort. Nu is ideetjes verzinnen leuk, maar waar is de toets, het zich kwetsbaar opstellen in een wetenschappelijke omgeving door die vondsten helder en expliciet op te schrijven en aan te bieden aan wetenschappelijke tijdschriften? Hoeveel evaluatieonderzoek hebben gerenommeerde adviesbureaus gedaan - *en gepubliceerd* - naar de effectiviteit van hun adviezen? En dat met inachtneming van het forum, dat wil zeggen van wat wetenschappers onder wetenschap verstaan (als je het wetenschapsspel wil spelen moet je je aan de regels houden...).

Bedrijfswetenschappers besteden een groot deel van hun tijd aan empirisch onderzoek naar deze slogans - meestal met negatieve resultaten: ze werken niet, zijn ondoordacht en modieus ('re-engineering', 'core competences', 'flexibiliteit', de 'teamorganisatie', enzovoort). Wetenschap is meer dan 'ideetjes verzinnen': het gaat er ook om die empirisch te verankeren, te meten, te toetsen en het forum van medeonderzoekers daarbij te laten meelezen.

Overigens wordt de discussie over de aard en opbrengsten van bedrijfseconomisch of bedrijfskundig onderzoek al jaren gevoerd in het tijdschrift *Bedrijfskunde* (zie bijvoorbeeld de special 'Methodologie en theorie' uit 1994).

Aanpak

Ik deel de conclusie van Boot en Cools dat er nog een hoop te doen is op het gebied van bedrijfseconomisch onderzoek in Nederland. Maar ik geloof er absoluut niet in dat het wetenschappelijk gehalte zal stijgen door de huidige aandacht voor het afleveren van in de praktijk bruikbare bedrijfseconomen te verminderen. De focus van de universitaire bedrijfseconomie is niet alleen het

produceren van hoogwaardig onderzoek maar ook het afleveren van praktiserende bedrijfseconomen met een wetenschappelijke attitude. Alleen dan zijn ze in staat te beoordelen wat al die 'nieuwe of vernieuwde concepten die eerder afkomstig zijn van consultants dan van wetenschappers' (Boot en Cools, 1997a) nu eigenlijk echt waard zijn. Een vruchtbaarder aanpak vind ik: heb respect voor het hoge niveau van de bedrijfseconomische opleiding en opleiders in het algemeen (en voor die van accountancy in het bijzonder), en zoek de oplossing van de achterstand van het bedrijfseconomisch onderzoek daar waar het probleem speelt: in het veld van onderzoek in plaats van in dat van het onderwijs.

Goed onderzoek staat of valt met goede onderzoekers (Klaassen, 1996). Probleem is het behouden van al die promovendi die inmiddels opgeleid worden of zijn: de universiteit kan niet concurreren. Het is te makkelijk om dit reële probleem, zoals Boot en Cools doen, af te doen met de opmerking dat in de VS goede onderzoekers ook wel veel geld kunnen verdienen of dat *vrijheid, zelfstandigheid en intellectuele uitdaging* een laag salaris zouden kunnen compenseren. Menig praktijkbeoefenaar ziet die drie idealen eerder gerealiseerd in het veld dan in de volstrekt verschoolste en overgereguleerde universitaire werksfeer. Juist omdat van de universiteit op dit punt weinig tot niets te verwachten valt, stelt Klaassen (1996) dat er een nieuwe infrastructuur nodig is, waaraan ook het beroepsveld een bijdrage zou moeten leveren.

De conclusie dat er geen bedrijfseconomisch onderzoekers worden gekweekt deel ik van harte: het is de belangrijkste oorzaak van de malaise. Het aandeel 'methoden van onderzoek' in de universitaire opleiding bedrijfseconomie is gering. Voorzichtig zie ik daarin verandering komen, onder meer omdat er inmiddels wel betrokken en deskundige hoogleraren zijn. *Het zal zaak zijn die te behouden*. Na jaren gewerkt te hebben bij overheid en bedrijfsleven is mijn indruk dat de universiteit voor wat betreft infrastructuur (dit geldt voor alle gebieden van ondersteunende mensen en middelen, bijvoorbeeld secretariaat, documentatie en toegang tot onderzoeksvelden) inmiddels een achterstand heeft ten opzichte van gerenommeerde adviesbureaus en grote ondernemingen. Wellicht schuilt er daarom toch een grond

van waarheid in de indruk van Boot en Cools dat veel goede ideeën en boeken met grote praktijkrelevantie afkomstig zijn van auteurs die werkzaam zijn bij dergelijke organisaties.

Uiteindelijk komt alles dus neer op een gemis aan investeringen: aan tijd, geld en lange adem. Het advies van de internationale onderzoeksbeoordeling in 1995 was: *steunen, investeren, en bedenkt dat het een zaak van lange adem is*. De hoofdrede voor de benarde positie van bedrijfseconomisch onderzoek is eenvoudigweg dat er jarenlang niet is geïnvesteerd. Voorbeelden van investeringen zijn (deels ontleend aan Paaue, 1997):

- het aanbrengen van correcties in de VSNU-lijst, zodat deze meer recht doet aan bedrijfseconomische tijdschriften (ook aan die welke door de aard van het onderwerp slechts lokale impact hebben);
- het werken met productiviteit in plaats van met output;
- het creëren van een maatschappelijk forum (naast het wetenschappelijk forum), bestaande uit vertegenwoordigers van bedrijfsleven, overheid en bureaus, voor de beoordeling van het belang van onderzoek;
- het gericht stimuleren van bedrijfseconomisch onderzoek door het beschikbaar stellen van *extra* middelen voor promotieplaatsen, postdocs (tegen concurrerende salarissen!) en het aantrekken van buitenlandse toponderzoekers.

Tot voor kort werd bedrijfseconomie vooral gezien als een '*geldmachine*': via doctorale en postdoctorale opleidingen (zeer) veel geld binnenhalen, met bijgevolg een inderdaad 'disproportionele onderwijsbelasting'. Mijn ervaring na vier jaar werken in de bedrijfseconomie is dat het parool daar nog steeds is 'hard werken en opleiden en dan ook nog van andere vakgroepen stevast 'klop' krijgen vanwege de slechte onderzoeksoutput'. De conclusie van de internationale onderzoeksvisite in 1995 luidde vrij vertaald: 'Men moet in bedrijfseconomisch onderzoek investeren en het zeker niet om zeep helpen; dat zal een zaak van lange adem zijn'. Maar welke universiteit heeft daar nu, na twee jaar, concreet iets aan gedaan? Het is de verdienste van Boot en Cools dat zij de discussie over een *serieuze stimulering* van bedrijfseconomisch onderzoek op de agenda hebben geplaatst.

L I T E R A T U U R

- Boot, A.W.A. en K. Cools, (1997a), Bedrijfseconomisch onderzoek in Nederland: een illusie?, *ESB*, 9 april, pp. 284-288.
- Boot, A.W.A. en K. Cools, (1997b), Maastricht ligt niet in Nederland, *ESB*, 7 mei, pp. 372-373.
- Huczynski, A.A., (1993), Explaining the succession of management fads, *The International Journal of Human Resource Management*, 4 (no. 2, May), pp. 443-463.
- Jansen, P.G.W., (1992), *Bedrijfskundige methodologie of methodische bedrijfskunde* (oratie), Amsterdam: VU Boekhandel/Uitgeverij.
- Jansen, P.G.W., (1993), Op weg naar een empirische bedrijfskunde, *Bedrijfskunde*, 66 (no. 1), pp. 44-50.
- Klaassen, J., (1996), Onderzoek in accounting en accountancy, *MAB*, juni, pp. 286-287.
- Koedijk, K., S. Maijor en A. van Witteloostuijn, (1997), De opmars van de bedrijfseconomie, *ESB*, 7 mei, pp. 369-372.
- Legge, K., (1995), *Human resource management. Rhetorics and realities*, London: MacMillan.
- Paauwe, J., (1997), Persoonlijke mededeling.
- Poel, J.H.R., van de, (1997), Waar theorie goed voor is, *Management control & accounting*, nr. 2, pp. 24-31.
- Strien, P.J., van, (1978), De 'trias practica' in de menswetenschappen, *Kennis en Methode*, jaargang 2, nr. 1, p. 4-17.
- VSNU, (1995), *Quality assessment of Research*, Economics, December.
- Witteloostuijn, A., van, (1995), *Een verkenning van het Nederlandse onderzoek in de bedrijfswetenschappen*.